Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Leksikologija i leksikografija I: Leksikografski postupak

Halilović, Senahid

2022-12-31

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/items/6ca51dde-2a77-4899-84dc-e2515e45155a

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/

DOI: 10.5644/PI2022.206.11

LEKSIKOGRAFSKI POSTUPAK U RJEČNICIMA CRNOGORSKIH GOVORA

Sonja Nenezić
Filološki fakultet Univerziteta Crne Gore
Nikšić, Danila Bojovića b. b.
sonjan@ucg.ac.me

Apstrakt

Cilj ovog rada jeste da se istraži način strukturiranja opštih rječnika crnogorskih govora, počev od odabira građe odnosno odrednica do navođenja primjera na kraju rječničkog članka, a posredno i da se ispita koliko tridesetak analiziranih rječnika govori o razvijenosti crnogorske dijalekatske leksikografije. Utvrđuje se raznolikost u primjeni leksikografskog postupka i organizovanju rječničke makro i mikro strukture, što je uglavnom rezultat nejednake stručnosti i osposobljenosti samih autora, koji su češće amateri nego lingvisti. Zaključuje se da pojedini rječnici po količini i vrsti podataka premašuju okvire rječnika opšteg tipa, da najveći broj njih u nejednakoj mjeri odgovara zahtjevima leksikografskog posla, dok ima i onih rijetkih koji jedva zadovoljavaju rječnički minimum i predstavljaju puke zbirke riječi.

Ključne riječi: leksikografski postupak, dijalekatski rječnik, crnogorski govori, odrednica, makro i mikro struktura rječnika

1. Začetak leksikografskog posla u Crnoj Gori prepoznat je u Vukovom *Rječniku* iz 1852. godine (Ostojić 2008: 9−10), koji, prema Kašićevom nalazu, sadrži preko 1300 riječi sa oznakom upotrebe u Crnoj Gori (Kašić 1972: 40). Neke od njih Karadžić je sam zabilježio, a neke su mu, prema njegovom svjedočenju, poslali Vuk Popović i Vuk Vrčević, saradnici iz Risna. Iako jedan dio ovih leksema ulazi u fond književnog jezika, one su ipak većinom pokrajinskog karaktera. Ta činjenica je značajna budući da se u narednom periodu u Crnoj Gori najviše radilo na prikupljanju dijalekatske leksike i razvijanju dijalekatske leksikografije. Objavljeni su brojni leksikografski prilozi, u početku manjeg, a kasnije većeg obima, da bi u novije vrijeme, od devedesetih godina prošlog vijeka do danas, bio publikovan i značajan broj monografskih

rječnika dijalekatskog tipa. Pored nekoliko rječnika pozajmljenica i termina, među njima je, prema tipu građe, najveći broj opštih rječnika, čak trideset jedan[1], i oni su bili predmet našeg istraživanja za ovu priliku. Naime, cilj nam je bio da, načelno, utvrdimo i predstavimo način njihovog strukturiranja, počev od odabira građe odnosno odrednica ili odredničkih riječi do navođenja primjera na kraju rječničkog članka, a posredno i da vidimo koliko ovaj ipak značajan broj dijalekatskih rječnika govori o razvijenosti crnogorske dijalekatske leksikografije.

1. 1. Skoro svi korišćeni izvori imaju u svom nazivu leksemu *r(j)ečnik*. Izuzeci su djela *Iz leksike Vasojevića* Rade Stijović i *Iz leksike Pive: selo Bezuje* Svetozara Gagovića, kojima je, uprkos tome, po obimu i sadržaju mjesto među opštim monografskim rječnicima. Pomenućemo i četiri zbirke riječi Milana Brajevića: *Crnom Gorom sa uzlom na kraju rupca: zbirka zaboravljenih ili manje upotrebljavanih riječi*, *Promenada kroz narodnu leksiku Crne Gore*, *U Novom i okolo njega*: *Kadena od riječi* (*zbirka zaboravljenih ili manje upotrebljavanih riječi*) i, u koautorstvu sa Draganom Mitrovim Đurovićem, *Iz panjega bjelopavlićkih*[2], u čijim naslovima i podnaslovima, možda i opravdano, što ćemo nešto kasnije obrazložiti, ne figurira odrednica *rječnik*. Ona se, inače, tamo gdje je istaknuta, vezuje za govor određene teritorije ili direktno za teritoriju, npr. *Rječnik govora Zete* i *Rečnik Kuča*. Ovakvi naslovi nameću i pitanje da li je riječ o zasebnim govorima po karakterističnim osobinama ili govorima određenog prostora koji se značajno ne razlikuju od govora okoline, ali to nije tema kojom bismo se ovdje bavili. Prostor na kom se leksika prikuplja širi se od pojedinačnog sela (Njeguši, Prošćenje,

[1] Brankica Marković u svom radu *Dijalekatska leksikografija u Crnoj Gori od Vukovog Rječnika (1952) do današnjih dana*, objavljenom 2021. godine, nije obuhvatila sve dotad objavljene rječnike iako joj je to bio cilj. Naime, izvan njenog spiska ostali su: Hadžić, Ibrahim (2013), *Rječnik rožajskoga govora*, FCJK, Cetinje, 568 (navodi se samo prvo izdanje iz 2003. godine sa 230 stranica); Brajević, Milan (2014), *Promenada kroz narodnu leksiku Crne Gore*, Pobjeda, Podgorica, 271; Brajević, Milan (2014), *U Novome i okolo njega: kadena od riječi*, Obod, Cetinje, 217; Latković, Milorad Taki (2015), *Građa za crnogorski rječnik* (drugo dopunjeno i dorađeno izdanje), autor, Cetinje, 942; Liješević, Dragan (2018), *Jezičko svjedočanstvo nestalih vremena: rječnik budvanskog narodnog jezika*, Iv Consulting, Budva, 564; Brajević, Milan, Dragan Mitrov Đurović (2018), *Iz panjega bjelopavlićkih*, Centar za kulturu, Danilovgrad, 165; Skender, Miloš (2018), *Rječnik paštrovskoga govora*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 155; Pecelj, Slobodan, Đorđija Đoko Ivetić (2021), *Grbaljski riječnik. Govorite li grbaljski?* Matica Boke, Tivat, 341.

[2] Primjetna je želja autora da u naslovima upotrijebi neku od starijih riječi: *uzao* (čvor), *rubac* (marama), *promenada* (šetnja, šetalište), *kadena* (lančić oko vrata), *panjeg* (udubina, udubljenje u zidu, niša).

Bezuje), preko plemena i oblasti (Uskoci, Banjani, Vasojevići, Zagarač, Kuči, Paštrovići, Grbalj, Zeta, Gornji Bihor), gradova i njihove okoline (Nikšić, Herceg Novi, Budva, Podgorica, Berane, Mojkovac, Bijelo Polje, Rožaje, Plav, Gusinje), sve do cjelovite crnogorske teritorije.

1. 2. Najveći broj ovih rječnika, čak osamnaest, pokriva jugoistočne crnogorske govore (Stijović 1990; 2014; Ćupić 1997; Boričić Tivranski 2002; Čirgić 2007; 2009; Bašanović-Čečović 2010; Jokić 2012; Otašević 2012; Hadžić 2013; Petrović i dr. 2013; Reković 2013; Liješević 2018; Brajević, Đurović 2018; Skender 2018, Došljak 2020, Radojević 2021; Pecelj, Ivetić 2021), koji se tradicionalno u dijalektološkoj literaturi najčešće označavaju kao zetsko-južnosandžački ili zetsko-sjenički govori[3]. Razumljivo je da su oni, s obzirom na to da pripadaju starijim, arhaičnijim štokavskim govorima, interesantniji istraživačima, ali su i sjeverozapadni crnogorski govori, tradicionalno obuhvaćeni istočno-hercegovačkim dijalektom[4], koji ulaze u osnovicu književnog, standardnog jezika, nerijetko bili predmet leksikografske obrade, odnosno deset puta (Stanić 1990, 1991; Gagović 1994;Vujičić 1995; Đoković 2005; 2010; Koprivica 2006; Ristić 2010; Žarković 2011; Brajević 2014b; Bašanović-Čečović 2020). Zanimljivo je da Milan Brajević (2007; 2014a) u dvjema publikacijama prezentuje dijalekatsku leksiku koju je prikupljao u svim krajevima Crne Gore, mada najviše u Herceg Novom, kao svom najužem zavičaju. Sličan slučaj je i sa obimnom publikacijom, od skoro hiljadu stranica, *Građa za crnogorski rječnik (drugo dopunjeno i dorađeno izdanje)* Milorada Latkovića (2015)[5], čije su riječi za prvo izdanje prikupljane iz Stare Crne Gore, a za drugo i iz krajeva izvan nje. Međutim, nijedan ne daje podatak o mjestu porijekla predstavljenih riječi. Ovdje je, dakle, upitna ostvarenost reprezentativnosti koja se tiče obuhvata, raspoređenosti i gustine izvora i građe.

1. 3. Kad je riječ o autorima, analizirani rječnici, sa izuzetkom četiri ostvarenja (od kojih su dva sastavili stručnjaci i isto toliko amateri): *Rečnika govora Zagarača* Draga i Željka Ćupića, *Rečnika Kuča* Dragoljuba Petrovića, Ivane Ćelić i Jelene Kapustine, *Grbaljskog riječnika* Slobodana Pecelja i Đorđije Đoka Ivetića, te zbirke *Iz panjega bjelopavlićkih* Milana Brajevića

[3] Termin *zetsko-sjenički dijalekat* sreće se u literaturi i danas, npr. u Marković 2021, iako je od njega odustao njegov autor Pavle Ivić "zato što se pokazalo da Sjenica ne leži na području tog dijalekta" (Ivić 1984: 32).

[4] Mada prema istraživanjima Asima Pece "ima dosta izoglosa koje su karakteristične za istočnije hercegovačke govore, one u granicama SR Crne Gore, za koje ne znaju govori istočne Hercegovine" (Peco 1981: 49).

[5] Prvo izdanje izašlo je 2007. godine i imalo je 240 stranica manje od drugog.

i Dragana Mitrova Đurovića, predstavljaju individualna ostvarenja, češće leksikografa nelingvista, premda visoko obrazovanih ljudi, nego lingvista, većinom poznatih dijalektologa. Ili preciznije, od trideset jednog analiziranog rječnika lingvisti su sastavili dvanaest, a nelingvisti devetnaest, pa zaključujemo da vjerovatno ni u jednoj drugoj leksikografskoj grani udio amaterskih ostvarenja nije velik kao u dijalekatskoj. Stijović i Đoković su sastavili po dva rječnika istog govora, Bašanović-Čečović, Ristić odnosno Radojević i Čirgić po dva rječnika različitih govora, dok Brajević ima čak četiri zbirke riječi, ali moramo napomenuti da su male informativne moći. Većini autora je ipak zajedničko to što su leksikografskoj obradi podvrgli svoj zavičajni govor. Oni koji nijesu stručnjaci odreda ističu da su se tog teškog i dugogodišnjeg posla latili iz ljubavi prema govoru svog kraja ne bi li od zaborava spasili njegovu leksiku[6]. Iako im, gotovo po pravilu, u pravljenju rječnika pomažu pojedini lingvisti[7], osobito u akcentuaciji, rijetki su oni u čijem se djelu ne ogleda nedostatak stručne spreme. Kad je riječ o izdavačima, brojem izdanja izdvajaju se: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti sa sedam rječnika, Institut odnosno Fakultet za crnogorski jezik i književnost sa šest, te Srpska akademija nauka i umetnosti odnosno Institut za srpskohrvatski/srpski jezik sa četiri izdanja u okviru *Srpskog dijalektološkog zbornika*.

2. U vezi s makrostrukturom analiziranih rječnika najprije ćemo podsjetiti da se građa za ovu vrstu rječnika pretežno prikuplja na terenu u spontanom razgovoru sa izvornim, tipičnim nosiocima određenog govora, mada se ponekad u tu svrhu koriste i namjenski upitnici. Osim toga, u nekim slučajevima uzima se i iz pisanih izvora: objavljene literature i arhivskih rukopisa (Koprivica 2006: 221), književnih djela (Đoković 2010: 9), starih spisa kojima se sa sigurnošću može utvrditi autorstvo (Čirgić 2007: 8) itd. Ponekad informatori istraživaču ustupaju svoju pisanu i prikupljenu građu, npr. narodne umotvorine, anegdote, prepiske, kupoprodajne ugovore i sl. (Bašanović-Čečović 2010: 14−15). Pojedini autori građu crpu iz svojih ranije objavljenih i obimom manjih rječnika. Tako je Stijovićeva u *Rečnik Vasojevića* inkorporirala odrednice *Iz leksike Vasojevića*, Đoković je u *Rječnik nikšićkog kraja* uključio odrednice iz svoje knjige *Govorni dragulji nikšićkog kraja: rječnik*

[6] Citiramo za primjer Rekovića: "Iz moje biografije vidi se da ja za ovu oblast nijesam stručan i da sam se, takoreći latio tuđega posla. Mnogi su mi i prigovarali da je to posao za dokojne. Odmahujući rukom odgovarao sam da nijesam jedini koji radi tuđe poslove, jer ih ne rade oni koji su za to plaćeni i stručni, te i da je ovo posao za pismene i dobronamjerne" (2013: 10).

[7] Tako je, recimo, prema podacima koje nalazimo u uvodnim napomenama rječnika, Gagović imao pomoć Slobodana Remetića (Gagović 1994: 7), Đoković Draga Ćupića, Mihaila Šćepanovića i Neđa Jošića (Đoković 2010: 9−10), Vujičić Draga Ćupića (Vujičić 1995: 5) itd.

manje poznatih riječi i drugi prilozi, Brajević je u *Promenadu kroz leksiku Crne Gore* unio boldiranjem označene odrednice iz zbirke *Crnom Gorom sa uzlom na kraju rupca: zbirka zaboravljenih ili manje upotrebljavanih riječi*. Prošireni rječnici se u velikoj mjeri obimom i sadržajem razlikuju od manjih, pa se ne smatraju njihovim drugim izdanjem, što se zaključuje i iz novih naslova.

2. 1. Jedan od najsloženijih poslova u izradi rječnika jeste određivanje kriterijuma za njegovu lijevu stranu, odnosno za izbor leksičkih jedinica koje će dobiti status odrednice[8]. U tom smislu najprije treba reći da se razlikuju dvije vrste dijalekatskih rječnika: kompletni (sistematski) ili nediferencijalni i nekompletni ili diferencijalni. Kompletni rječnik odražava, doduše ne u potpunosti jer to nije moguće, leksičko-semantički sistem jednog govora, dok nekompletni donosi samo onu leksiku koja ne postoji u književnom jeziku, susjednim govorima ili rječniku sa kojim se poredi, kao i onu koja se, u potpunosti ili dijelom, oblički i značenjski razlikuje. Svi analizirani rječnici su načelno diferencijalnog tipa, što njihovi autori, manje-više eksplicitno, kažu u uvodnom dijelu, a takav je čak i najobimniji od njih – *Uskočki rečnik*. Najveći broj analiziranih rječnika diferencijalan je u odnosu na književni jezik, a pojedini i na konkretna leksikografska djela: Vukov *Srpski rječnik* (Stanić 1990: VIII), *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU* (Stijović 1990: 121−122), Vukov *Rječnik* i šestotomni *Rečnik srpskohrvatskoga književog jezika* (Koprivica 2006: 221) itd. U toj ulozi se mogu naći i susjedni govori, ali je to rjeđi slučaj najčešće zbog toga što je vrlo malo autohtone leksike određenog kraja. Tako, primjerice, Hadžić (2013: 15), autor *Rječnika rožajskog govora*, vjeruje "da su mnogi od navedenih lokalizama svojina plavskoga, gusinjskoga, beranskoga, bihorskoga, bjelopoljskoga, sjeničkoga, tutinskoga i novopazarskoga kraja", Ristićeva (2010:14), autorka *Rječnika govora okoline Mojkovca*, ističe da "autohtona mojkovačka leksika koja bi bila distinktivna u odnosu na okolne, osobito susjedne, govore nije zastupljena u velikom broju, što je i razumljivo s obzirom na bliske geografske i kulturno-istorijske veze", a Jokić (2012: 15−16), uz posebnosti veličkoga govora u leksici, naglašava i činjenicu da se ta stara leksika prožima sa leksikom susjednih govora zahvaljujući uspostavljanju rodbinskih i poslovnih veza među njihovim nosiocima.

[8] O nedoumicama sa kojima se leksikograf sreće pri rješavanju ovog zadatka v. Tafra, Branka (2012), "Što je hrvatskoj leksikografiji natuknica?", u: Ž. Fink-Arsovski, ur., Stručak riječima ispunjen. Zbornik radova posvećen Antici Menac o njezinu 90. rođendanu, 111−132, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Analiza rječnika crnogorskih govora u ovom pogledu pokazuje da granica između navedene dvije vrste dijalekatskih rječnika nije stroga. Autori *Rečnika Zagarača*, npr., pokušali su da naprave "što je više moguće rečnik diferencijalan (razlikovan) u odnosu prije svega na književni jezik, ali i okolne govore", pa ipak su prikazali i nešto opšte književne leksike "jer je to bilo potrebno da bi se vidio sistem leksičkih odnosa, sistem imenovanja i razmišljanja, a katkad i zbog zahtjeva leksičke geografije, tj. postojanja ili nepostojanja određenih reči u ovom govoru" (Ćupić 1997: XVI−XVII). D. Ćupić (1989: 37) inače smatra da status odrednice u dijalekatskom rječniku treba da imaju sve riječi iz govora (i njihovi derivati) koje u dovoljnoj mjeri reprezentuju leksiku tog govora. Jedan od recenzenata *Rječnika vasojevićkog govora* Boričića Tivranskog (2002:11) kaže da on "nije čist diferencijalni a nije ni opšti, nego po sredini" jer je njegov sastavljač "u njega unio dijalektizme i lokalizme, današnje i nekadašnje, ali i mnoge riječi koje su književne, no ovome govoru na neki način daju određeni pečat i kolorit". *Rečnik Vasojevića* Rade Stijović (2014: 8) takođe donosi i sasvim "obične" riječi, u *Rječniku nikšićkog kraja* Ljubomira Đokovića (2010: 9) nalazi se "dosta opšte leksike koja sobom ne nosi samo usko lokalnu, već široku obojenost govora" itd.

2. 1. 1. Ispitivani rječnici se mogu razlikovati i prema tome da li, pored većinske opšte, apelativne leksike, donose i onomastiku, zalazeći time u leksičku geografiju. Manji broj (njih sedam) uključuje, u većoj mjeri, a ne samo sporadično, i ovu vrstu leksičke građe: Stanić 1990, 1991; Petrović i dr. 2013; Ćupić 1997; Čirgić 2009; Đoković 2005; 2010; Latković 2015. Stanić (1990: VIII) u tome prednjači jer je u *Uskočki rečnik* unio brojnu i raznovrsnu onomastičku građu: sva lična imena, kao i prisvojne pridjeve od njih, prezimena i nadimke do kojih je uspio da dođe, te toponimske i mikrotoponimske nazive, imena znatnijih mjesta u ondašnjoj Jugoslaviji i svijetu koja u Uskocima imaju poseban izgovor. Ćupić (1997: 577−614) sporadično unosi onomastiku direktno u rječnik, ali je obilato prezentuje u pridodatom radu *Onomastika Zagarača*, sa brojnim ojkonimima, mikrotoponimima i antroponimima (i to prezimenima, imenima, imenima odmila i nadimcima), kako bi se leksički sistem govora sagledao u cjelini. Tako i Hadžić (2013: 549−553), pored rijetkih onomastičkih riječi u samom rječniku, u njegovom dodatku, između ostalog, donosi spisak porodičnih nadimaka, hipokoristika muških i ženskih ličnih imena, nadimaka muslimanskih muških i ženskih ličnih imena, te naziva žena po prezimenima, kao i najčešća imena životinja (2013: 555). Čirgić (2009: 9−10) nas u uvodnim napomenama obavještava da je u *Rječnik njeguškog govora* unio njegušku toponomastičku građu kako iz usmenih tako i iz pisanih

izvora. Rječnici koji sadrže onomastiku svakako su informativniji, ali kako ona nije uobičajena u rječnicima opšteg tipa, ipak bi trebalo naći razumnu mjeru u njenom obimu i eventualno unijeti nazive naselja, stara, neobična lična imena i prezimena, fonetski i morfološki karakteristična za govor koji se leksikografski predstavlja, budući da je onomastičkoj leksici mjesto prije svega u onomastičkim rječnicima (Žugić 2016: 155).

2. 1. 2. Odrednice se donose azbučnim ili abecednim redosljedom, ali se neke od njih u pojedinim rječnicima, što je rjeđi slučaj i nije dosljedno, okupljaju u odredničkim gnijezdima, čime se, uprkos poremećaju u alfabetskom poretku, postiže ušteda prostora, ali i ilustrativan prikaz izvođenja i slaganja u vezi s pojedinim tvorbenim morfemama. Tako je u Petrović i dr. 2013, gdje npr. u jednoj skupini, iako pripadaju različitim vrstama riječi, nalazimo odrednice *bečalina*, *bečat (se), bečo*, *bečokan* i *bečokile*, i u Koprivica 2006, čija gnijezda najčešće okupljaju imenice subjektivne ocjene, npr. *blésa, blèsa, blesača, bleseša, bleseška, bleseško, blèso, blesonja, blesulja*. Koprivica (2006) obrazuje i tzv. prefiksalna gnijezda, gdje u rječničkom članku odrednice *po+avetati*, recimo, navodi još *zaavetati/se/, doavetati, naavetati, odavetati, preavetati, priavetati, proavetati, uavetati, popoavetati, pozaavetati, pouavetati* itd.

2. 1. 3. Kad je riječ o raspoređivanju višečlanih leksičkih jedinica[9], pratili smo način predstavljanja frazeoloških jedinica, ali i ustaljenih fraza, premda kao rečenice ne spadaju u leksikon (Dragićević 2007: 40). Frazeologizmi se u profesionalnoj leksikografskoj praksi uglavnom obrađuju kao izrazi u okviru rječničkog članka noseće riječi, čak i onda kad se samo obrađuje izraz, a ne i ta riječ. Tako Petrović i dr. (2013) uz odrednicu *alal* daju izraz *alal ti vjera*, Ćupići (1997) pod odrednicom *bog* navode samo izraz *do boga se čuje*, a Stijović (2014) ima *granje* na lijevoj rječničkoj strani samo zbog izraza *granje ne drži* itd. Međutim, za razliku od lingvista, nelingvisti ih donose kao odrednice: *brzijeg dana* (Đoković 2010), *u hal zavit* (Hadžić 2013), *paša vljera* (Jokić 2012), *gori kamen* (Latković 2015), *silom na sramotu* (Skender 2018) itd., mada ih pojedini skoro nikako ne bilježe (Brajević 2007; 2014a; Otašević 2012; Reković 2013; Došljak 2020; Boričić Tivranski 2002). Što se tiče ustaljenih fraza, neki ih autori predstavljaju kao priloge rječniku. Tako

[9] Leksema je jezička jedinica pod kojom se podrazumevaju svi gramatički oblici i sva značenja jedne riječi i prema Rajni Dragićević može biti samo jednočlana, pa su terminološke sintagme i frazeologizmi višečlane leksičke jedinice, koje nijesu lekseme, ali ulaze u sastav leksikona (Dragićević 2007: 35). Neki drugi autori pak, npr. Danko Šipka (1998: 14), leksemom smatraju i frazeologizme.

Đoković (2010), mimo uobičajene prakse, iza odgovarajućeg slova donosi izreke i poslovice koje njime počinju, te *Rječnik nikšićkog kraja* sadrži oko trista takvih rječničkih jedinica. Hadžić (2013: 498−512) u dodatku rječniku prezentuje oko dvjesta izreka, fraza i poslovica. Reković (2013: 349−379) takođe uz rječnik prilaže fraze, kletve, blagoslove, poslovice i izreke.

2. 1. 4. Većina autora prilikom odabira odrednica vodi računa o fonetskim i morfološkim, a ponekad i drugim varijantama, koje daju zajedno, sa kosom crtom, zarezom ili veznikom *i*: *gumno / guvno* (Jokić 2012), *anatema / anaćema* (Čirgić 2009), *bigar / siga / sedra* (Đoković 2010), *crijepnja / crepulja* (Otašević 2012), *kasap / kasapin* (Hadžić 2013), *mistio, mišćelo* (Pecelj, Ivetić 2021), *bataleon* i *batalion* (Ćupić 1997), *danit* i *danovat* (Stijović 2014) itd., ili jednom varijantom, pomoću skraćenice *v*., rjeđe i punim oblikom glagola, upućuju na drugu, običniju ili frekventniju, koja ima svoje mjesto u alfabetskom poretku odrednica: *s'utridan v. s'utradan* (Bašanović-Čečović 2010), *brašnjača v. brašnjenjača* (Stanić 1990/1991), *benav v. benast* (Latković 2015), *hem* viđi *em* (Čirgić 2007); *Arnaut* (vidi: *Arbanas*), (Liješević 2018), *vrlj v. vrljav* (Radojević 2021) itd., a u nekim rječnicima ih i nema ili su vrlo rijetke (Reković 2013, npr.). Najviše primjera grupisanja različitih varijanti ima kod Stanića (1990), koji ih je redovno stavljao pod akoladu[10], pa tako, recimo, grupiše hipokoristike imenice *brat*: *brašan*, *brašić*, *braško*, *brašo*, *brašunak*.

2. 2. Kad je riječ o pratećim dijelovima, u uvodnom tekstu rječnika[11] pojedini autori daju osnovne geografske, demografske, istorijske i dr. važne napomene o teritoriji i stanovništvu čiji govor leksikografski obrađuju (Čirgić 2007: 5−7; Jokić 2012: 7−14; Otašević 2012: 7−17). Oni koji su dijalektolozi po pravilu donose i najmarkantnije prozodijske, morfološke i sintaksičke osobine predmetnog govora (Ćupić 1997: IX−XVI; Čirgić 2007: 5−38; Bašanović-Čečović 2010: 18−29; Ristić 2010: 18−27; Petrović i dr. 2013: 10−33; Bašanović-Čečović 2020: 15−30; Radojević 2021: 12−19). U slučaju da je govor već monografski obrađen, pogotovo od istog autora, kao što je uskočki ili vasojevićki, ovaj dio može i izostati ili se predstaviti u kraćim crtama. Profesionalni istraživači prezentuju i leksikografski postupak koji su primijenili u izradi rječnika (Stanić 1990: VII−XV, Ćupić 1997: XVI−XX; Bašanović-Čečović 2010: 15−18; Ristić 2010: 15−18; Bašanović-Čečović

[10] "Ako dve ili više reči istog značenja a različite glasovne vrednosti azbučno dolaze jedna za drugom, sve su stavljene pod akoladu, sem u slučajevima različite frekvencije: tada je reč manje frekvencije upućivana na frekventniju reč" (Stanić 1990: XIV).

[11] Najčešće je to *Uvod* ili *Predgovor*, ali i *Riječ autora*, *Riječ prije* i sl.

2020: 12−15; Radojević 2021: 11), što je od velike pomoći korisnicima rječnika, ali i leksikografima koji bi mogli nastaviti rad na prikupljanju leksike istog govora. U prateće elemente spada i lista skraćenica, koja umnogome olakšava posao i onima koji koriste i onima koji analiziraju rječnik, mada nije predočena u svim istraživanim izvorima (Jokić 2012; Hadžić 2013; Reković 2013; Stijović 1990; 2014). Pojedini rječnici sadrže i spisak korišćenih izvora i literature (Đoković 2010; Reković 2013), recenzije i riječ urednika, akcentovane tekstove, dodatnu leksičku građu, bilješke o autoru (Reković 2013, Došljak 2020), ilustracije, fotografije (Žarković 2011, Đoković 2005) i dr. Latković (2015) u uvodnom dijelu objašnjava savremenu jezičku situaciju u Crnoj Gori i predlaže načine normiranja crnogorskog jezika. Po pravilu, brojnije i raznovrsnije prateće elemente, očekivano, sadrže rječnici nelingvista.

3. Mikrostrukturu rječnika čine oni leksikografski elementi koji ulaze u rječnički članak.

3. 1. Prvi element je odrednica, čiji broj u analiziranim rječnicima varira od nekolike hiljade do nekolike desetine hiljada. Najobimniji je *Uskočki rečnik* M. Stanića, koji je prvi objavljen, i to u dvije knjige, 1990. i 1991. godine, na preko hiljadu stranica, a najskromniji obimom *Iz rječnika starih Durmitoraca* J. Žarkovića sa pedeset devet stranica. Većina autora, obično u uvodnom dijelu rječnika, daje podatke o broju obrađenih odrednica[12], mada do njih dolazimo i iz drugih izvora. Tako upravo pomenuti *Uskočki rječnik* ima oko pedeset hiljada odrednica, te se u tom pogledu može smatrati dijalekatskim tezaurusom, a brojem odrednica ističu se još *Građa za crnogorski rječnik* sa dvadeset pet hiljada i petsto, *Rječnik nikšićkog kraja* – devetnaest hiljada, *Rečnik Kuča*, *Rječnik vasojevićkog govora* i *Govorni dragulji nikšićkog kraja: rječnik manje poznatih riječi i drugi prilozi* sa po dvanaest hiljada, *Rečnik Vasojevića* – jedanaest hiljada, *Rječnik Zagarača* – deset hiljada i *Rečnik govora Banjana*, *Grahova i Oputnih Rudina* – devet hiljada odrednica. Ipak, kad je ova vrsta rječnika u pitanju, za najveći broj njih može se reći da pripadaju rječnicima srednjeg obima. Iako se obim rječnika obično procjenjuje preko broja odrednica, njegova informativna moć mnogo više zavisi od toga kako je razrađen rječnički članak, što je očigledno i na nekim primjerima iz našeg korpusa.

Odrednice inače imaju kanonski gramatički oblik. Međutim, naši izvori svjedoče da se u dijalekatske rječnike ponekad unose i druge forme onda

[12] Kako termin *odrednica* ima različita značenja, ovdje napominjemo da pod njim podrazumijevamo istaknutu riječ u rječniku, stavljenu na svoje alfabetsko mjesto, čije se značenje definiše, natuknicu (Dragićević 2007: 30).

kada se razlikuju od standardnih, recimo enklitički oblik dativa i akuzativa ličnih zamjenica *mi* i *vi*, koji glase *ni* i *vi*, *ne* i *ve* (Stanić 1990; Bašanović-Čečović 2010; Ristić 2010; Radojević 2021: 52), 1. lice jednine prezenta *velju* (Bašanović-Čečović 2010; Ristić 2010) i dr.

Odrednice se daju u izvornom, dijalekatskom obliku i očekuje se da budu i akcentovane, pogotovo zato što su crnogorski govori u tom pogledu dosta raznoliki, međutim nije zanemarljiv broj onih rječnika u kojima taj kriterijum nije ispunjen, čak deset, a najčešće su to, očekivano, amaterska ostvarenja: Đoković 2005; Brajević 2007; 2014a; 2014b; Brajević, Đurović 2018, Žarković 2011; Hadžić 2013; Liješević 2018; Došljak 2020; Pecelj, Ivetić 2021. Hadžić je uz rječnik publikovao CD sa autentičnim audio-zapisima pod nazivom *Rožajci govore*, čime je pokušao nadomjestiti neobilježavanje akcenta odrednica.

3. 2. Nakon odrednice u većini analiziranih rječnika najprije nas sreću gramatički podaci o njoj. Izuzetak predstavlja jedan broj uglavnom amaterskih rječnika: Brajević 2007; 2014a; 2014b; Čirgić 2007; Žarković 2011; Latković 2015; Liješević 2018; Brajević, Đurović 2018; Pecelj, Ivetić 2021. "Gramatička obrada odrednice u dijalekatskom rječniku", tvrdi Ćupić (1989: 37), "biće najpotpunija ako se vrši kao u opisnim rječnicima". U tom smislu, uz nominativ jednine, osim u slučaju pluralije tantum, za imenice se obično navodi nastavak ili, ako u vezi s njim dolazi do glasovne alternacije, završetak odnosno puni oblik genitiva jednine, a po potrebi i drugih padeža, nakon čega slijedi oznaka roda, a onda kad je to neophodno, i broja. Pošto pridjevske riječi kao osnovni imaju oblik muškog roda, izdvajaju se nastavci, završeci ili, rjeđe, puni oblici ženskog i srednjeg roda, osim ako je riječ o nepromjenljivosti, što se isto, kao i u vezi s imenicama, obilježava. Glagoli se po glagolskom rodu markiraju kao svršeni / perfektivni (svrš./pf.) ili nesvršeni / imperfektivni (nesvrš./impf.). Obično se navodi i prezent za 1. lice jednine, ali i drugi oblici ako su karakteristični akcenatski ili morfološki. Uz ostale riječi daju se pretežno samo oznake vrste kojoj pripadaju: zamj., br., pril., predl., vezn., uzv., rječ.

3. 3. Iscrpni podaci o etimologiji, koji se navode nakon gramatičkih, prisutni su u manjem dijelu analiziranih izvora. Stanić (1990, 1991), Bašanović-Čečović (2010; 2020), Ristić (2010) odnosno Radojević (2021) navode pored skraćenice imena jezika i izvorni lik riječi koja je iz njega preuzeta. To isto rade Liješević (2018) i Boričić Tivranski (2002), dok Gagović (2004: 3) nije bio dosljedan u pružanju ove vrste informacija, pa i sam u uvodnom dijelu svjedoči da je to činio samo izuzetno. Zato mu, i pored nekoliko navedenih

etimoloških kvalifikatora: latinski, mađarski, njemački, talijanski, turski i francuski, bez oznake u ovom smislu ostaju odrednice: *abaz*, *abet*, *avizan*, *avizati se*, *ajdak*, *ajtar* i brojne druge. Petrović i dr. (2013) imaju nekoliko etimoloških etiketa u spisku skraćenica, ali se upotrebom ističe samo arb. (arbanaški), sa čak šezdesetak ponavljanja, i to sa izvornim likom posuđenice. Đoković (2010) koristi samo skraćenicu, bez izvornog lika, ali dosljedno, za razliku od Koprivice (2006), koji to čini sporadično. Poznato je da u crnogorskim govorima najviše ima orijentalizama i romanizama, ali se bilježe i odrednice drukčijeg porijekla. Stanić (1990) u predgovoru navodi desetak djela kojima se služio u etimološke svrhe, pa ne čudi što ima preko dvadeset etimoloških, izdiferenciranih, identifikatora: ar. (arapski), bug. (bugarski), grč. (grčki), engl. (engleski), indij. (indijski), ital. (italijanski), jevr. (jevrejski), lat. (latinski), mađ. (mađarski), mlet. (mletački), nem. (nemački), novogrč. (novogrčki), novolat. (novolatinski), norv. (norveški), pers. (persijski), rom. (romanski), roms. (romski), rum. (rumunski), rus. (ruski), stnem. (staronemački), franc. (francuski). Zanimljivo je da su u istom broju prisutni i kod amatera u leksikografskom poslu Boričića Tivranskog, Đokovića i Liješevića. Ristić (Radojević) i Bašanović-Čečović dosljedno koriste po desetak etimoloških etiketa. U rječnicima rožajskoga, plavsko-gusinjskoga i gornjobihorskoga govora nema etimoloških podataka uprkos tome što orijentalizmi imaju značajan udio u predstavljenoj leksici. Za etimologiju izvan etimoloških rječnika obično se kaže da ne može biti u potpunosti pouzdana, a pogotovo to vrijedi za dijalekatsku leksikografiju, u kojoj su brojna ostvarenja nelingvista. Gortan-Premk (1980: 109) ne misli ni da je ona jedan od najvažnijih zadataka velikog opisnog rječnika književnog jezika.

3. 4. Kvalifikatori upotrebne i stilske vrijednosti, koji se daju u vidu skraćenice uz markirane riječi, postoje u većini analiziranih rječnika, ali njihov broj varira od nekolika (Vujičić 1995; Brajević 2007; 2014; Jokić 2012; Latković 2015; Liješević 2018; Došljak 2020; Skender 2021 itd.) preko desetak (Boričić Tivranski 2002, Koprivica 2006; Ristić 2010, Bašanović-Čečović 2010 itd.) do nekolike desetine (Stanić 1990; Đoković 2010; Petrović i dr. 2013). Najfrekventniji je figurativno, a javljaju se još: vulgarno, pežorativno, pogrdno, ironično, religijski, mitologija, zoologija, medicina itd.

3. 5. Informacija o sintaksičkoj poziciji, kao o uslovu pod kojim odrednička riječ može ostvariti određeno značenje, inače se daje ispred definicije (Dragićević 1997: 31). Riječ je, u stvari, o eksplicitnom predstavljanju glagolske rekcije odnosno glagolskih dopuna navođenjem neodređenih zamjenica za lica i stvari ispred definicije. Ovu vrstu podataka u našim izvorima

nalazimo samo kod Stijovićeve (2014), npr. *naviđet* (nekoga), *naklatit se* (nekome), *naminjat* 1. (o nečemu) 2. (nešto)... Moglo bi se pomisliti da ova informacija izostaje zato što se rekcijske dopune glagola u definiciji poklapaju sa rekcijskim dopunama glagola koji se definišu, ali to poklapanje nerijetko izostaje. Redukovane informacije ovog tipa obično se iščitavaju iz primjera kontekstualne upotrebe, tamo gdje ih ima.

3. 6. Semantička identifikacija odnosno definicija jedini je obavezan element desne strane rječničke mikrostrukture u analiziranim djelima, a uz odrednicu i kompletnog rječničkog članka. Međutim, priroda i obim rječnika uslovili su izvjesna ograničenja i u ovom segmentu. Tako Ćupić (1997: XVIII−XIX) u uvodnom dijelu *Rječnika govora Zagarača* kaže: "Pri tumačenju odrednica nastojalo se da se vodi računa o tome da se radi o jednotomnom rečniku, u kojemu nije moguće, kao u višetomnim rečnicima, davati sva značenja izdvojeno u posebnim tačkama označenim brojevima ili slovnim znacima (u funkciji opštih brojeva), nego se nastojalo da se značenja što je više moguće grupišu". U analiziranim rječnicima srećemo sinonimske, opisne, opisno-sinonimske, upućivačke, gramatičke i druge leksikografske definicije. Manji rječnici, pogotovo autora nelingvista, forsiraju kraće i jednostavnije definicije, što pokazuje njihovu namjenu široj publici. Ilustracije radi navodimo nekoliko primjera iz *Promenade kroz narodnu leksiku Crne Gore*: *bastašan* – hrabar, *bećar* – neženja, momak, *burazer* – brat, *bremce* – klatno u zvonu, *brštulati* – pržiti kafu... U rječnicima lingvista češći su primjeri obrade višeznačnih leksema, čije se svako značenje posebno numeriše. Tako kod Ćupića (1997) imamo primjer odrednice *obrstit* sa značenjima: 1. počupati, pokidati sve lišće s brstine (grane), 2. fig. pokrasti i 3. uništiti šumu, povrće, voće i sl., ili odrednice *prvijenac*: 1. prvi litar rakije pri pečenju, 2. prvi među svatovima, najznačajniji svat, 3. prvi po redu, najznačajniji, 4. prvi sin u porodici itd.

Neki autori nelingvisti, po ugledu na Vuka Stefanovića Karadžića, pojedine opisne definicije proširuju u priče, koje za savremeno poimanje definisanja obiluju viškom informacija (Nenezić 2006: 116), ali u dijalekatskom rječniku one doprinose boljem predstavljanju narodnog duha, kulture i običaja određenih govornika. Tako Koprivica tumači, recimo, odrednicu *strȕna* kao *neko oboljenje u stomaku (ne mora biti od nošenja tereta!)*, a onda nastavlja: "Od ove bolesti su vračare "zavijale strunu" (obično djeci i ženama): u plitak sud se uspe šolja vruće vode, pa se šolja izvrne i otvorom postavi u sud; isparenja vode, sasvim prirodno, ispune unutrašnjost izvrnute šolje vodom; za vračaru je to "dokaz" pacijentu da će bolest nestati "ko rukom odnešena!" (?!). Glagol

za ovo oboljenje je: "*strúniti* (*se*) -im (strûnīm)". Hadžić za *sup* navodi da je to brana koja se pravi na manjoj rijeci ili potoku i služi za lovljenje riba, pa dalje objašnjava: "Rijeka se pregrađuje dijagonalno, a u ispust na sredini podmeće se pruće u obliku brane za drljanje zemlje. Pruće propušta vodu, a zadržava ribe na sebi". Boričić Tivranski vrlo detaljno opisuje *troskot*, za koji kaže: "jednogodišnja biljka mnogobrojnog stabla, položena ili uspravna lisnata do vrha; lišće lancetasto ili eliptično; cvijeće petodjelno, zeleno, po obodu bijelo ili ružičasto; ima osan prašnika, plod dug 2-3 mm; raste oko puteva, po neobrađenim mljestima i na pijesku; nadzemni izdanak se koristi za čaj protiv bolova u bešici i bubrezima". Itd.

Stanić takođe nije odolio ovom enciklopedijskom maniru, pa uz odrednicu *mišodin*, nakon definicije *vrsta zabavne igre* i primjera *Ajde da se igramo mišodina*, koji nije informativan u ovom slučaju, nastavlja: "Ova se igra ovako igra: Igrači (deca, momci, ljudi) sednu u krug i opruže noge ka sredini. Jedan stane u sredinu. Neko od igrača udari ga krišom kaišom pa brzo sakrije kaiš među noge. Onaj u sredini traži kaiš. Biva udaran sve dok ne pronađe kaiš. A kad ga pronađe, u sredinu ide onaj kod koga je kaiš pronađen. I tako redom." Pored odrednice *miškinja* u istom rječniku stoji eksplikacija: *u pesmi: miševa ženka*, a onda slijedi pjesma od četrdeset pet stihova. Itd.

Povremeno uključivanje enciklopedijskih informacija u jezički opis odrednica, odnosno podataka o vanjezičkom znanju irelevantnom za razumijevanje odrednice, opravdano je u dijalekatskim rječnicima kad treba objasniti, kao u navedenim slučajevima, neke čitaocima nepoznate pojmove, ali, kao što kaže Zgusta (1991: 255), to treba činiti s mjerom.

3. 7. Identifikacija kontekstne upotrebljivosti javlja se, obično u okrugloj zagradi iza definicije, kod riječi čiji je domen primjene sužen. To je, u stvari, informacija o semantičkoj, leksičkoj spojivosti i prisutna je, u različitoj mjeri, u svim analiziranim izvorima. Npr. *cibro* – bistro, potpuno čisto (nebo), *cibrina* – vedrina (za vrijeme), *cijeđ* – voda ukuvana sa pepelom (za pranje) (Brajević 2014a), *calat* – palacati jezikom (o zmijama); fig. svađati se (uglavnom žene) (Hadžić 2013), *žutnut* 1. postati žut (o bolesti). 2. početi zrijevati (o nekim biljkama) (Ćupić 1997), *hazreti* – sveti, poštovani, uzvišeni. Upotrebljava se ispred imena Božijih poslanika, anđela, kalifa i sl. (Čirgić 2007) itd. Kod Stanića (1990, 1991) dolazi ispred definicije: *bengav* (o konju) kome je noga nešto bolesna ili oštećena te hramlje; *bliža* (u igri plovkama i u nekim drugim igrama) što bliže bacanje meti plovke ili čega drugoga, približavanje.

3. 8. Primjeri, "kao potvrda i svedočanstvo o realnom postojanju nekih reči i značenja" (Dragićević 2007: 32), posebno su važni za dijalekatske rječnike, pa ipak u našem korpusu postoji povelik broj rječnika bez primjera (njih sedam), čiji su autori izvan filološke struke (Boričić Tivranski 2002; Đoković 2005; Brajević 2007; 2014a; 2014b; Brajević, Đurović 2018; Skender 2018). Njima treba dodati i tri rječnika koji su uglavnom bez primjera, ali sporadično navode neakcentovan kontekst (Žarković 2011; Jokić 2012; Latković 2015). Od rječnika koji sadrže primjere, vrlo mali broj donosi akcentovan kontekst (svega sedam): Stanić 1990, 1991; Petrović i dr. 2013; Stijović 1990; 2014; Ćupić 1997; Ristić 2010; Bašanović-Čečović 2010. Mogli bismo reći da akcentovanje primjera predstavlja postupak koji određeni rječnik čini reprezentativnim primjerkom svoje vrste. Kad je riječ o broju primjera, u rječnicima manjeg obima uglavnom se daje po jedan primjer, samo u rjeđim slučajevima dato je po više primjera, dok se u obimnijim rječnicima može sresti i po nekoliko primjera. Ćupić (1997: XIX), npr., ističe: "Kod nekih odrednica smo dali sve primjere koje smo našli u građi iz zapisa sa terena, pa se u takvim slučajevima lakše uočavaju one značenjske finese koje i nijesu mogle biti detaljno razrađene u formulisanju značenja", a na osnovu njih može se zaključivati ne samo o leksičkim nego i o drugim osobinama govora Zagarača. Zato u njegovom rječniku ispod pojedinih odrednica (*iskobeljat* (*se*), *štula* itd.) nalazimo i po sedam-osam primjera. No od broja primjera važnije je da su informativni, da ne budu prazni, kao u primjeru odrednice *efendija* – gospodin: Đe si ti, efendija? (Vujičić 1995) ili *palina* – kljuse: Ova palina mi više nije ni za što (Otašević 2012). Takođe možemo zaključiti da u rječnicima preovladava postupak oprimjeravanja svakog značenja polisemne riječi. Međutim, i u rječnicima sa akcentovanim kontekstom ima odrednica koje su izuzete iz oprimjeravanja. Stanić (1990: IX) kaže da su neke odrednice i neka značenja ostali bez primjera jer ih nije čuo, Ćupić (1997: XVI−XVII), po pravilu, nije davao primjere za opšteknjiževnu leksiku itd.

4. Na osnovu sprovedene analize zaključujemo da su analizirani rječnici vrlo raznolike strukture, a samim tim i informativne moći. Tzv. rječnički minimum, koji čine alfabetski poređane odrednice bez akcenta i njihova semantička definicija bez primjera, karakterističan je za Brajevićeve zbirke i govori o tome da su one namijenjene laičkoj publici. Vjerovatno ih zbog njihove jednostavne strukture ni sam autor nije nazvao rječnicima već zbirkama riječi, premda ima mišljenja da se termin *rječnik* može "primjenjivati sasvim slobodno na bilo koje informativno djelo uređeno po riječima ili imenima" (Malkiel, prema Zgusta 1991: 189). Nasuprot njima imamo lingvističke rječnike koji

svojom složenom strukturom, odnosno vrstom i količinom podataka, prevazilaze okvire idealnog dijalekatskog rječnika opšteg tipa, i to Ćupić 1997 onomastikom, Bašanović-Čečović 2010 i Ristić 2010 etimološkim podacima, a Stanić 1990/1991 i Petrović i dr. 2013 i jednim i drugim. Navedene rječnike sa ostvarenjima R. Stijović (1990 i 2014), koja se izdvajaju eksplicitnom sintaksičkom informacijom, povezuje vrlo važna karakteristika – akcentovan kontekst. Etimološke podatke donose i Bašanović-Čečović 2020 i Radojević 2021, a onomastiku Čirgić 2009, ali su im primjeri bez akcenta.

Nelingvisti su većinom u nedovoljnoj mjeri odgovorili zahtjevima leksikografskog posla, odnosno primijenili su manje-više jednostavnije leksikografske postupke, što se odražava na složenost strukture njihovih rječnika. Mnogi od njih su prezentovali obimnu i raznovrsnu leksiku, ali bez potpune naučne interpretacije, što je i očekivano budući da je izrada rječnika zahtjevan posao za koji su potrebna mnoga lingvistička, ali i nelingvistička znanja. Pa ipak, i među rječnicima ove grupe autora ima reprezentativnijih primjera: Đoković 2010, Gagović 1994, Otašević 2012, koji tek u ponekom segmentu odstupaju od lingvističkog prototipa dijalekatskog opšteg rječnika.

Za crnogorsku teritoriju broj od trideset jednog opšteg dijalekatskog rječnika nije mali. Iako je ostalo još dosta narodnih govora koji nijesu leksikografski obrađeni, čini se da je u ovoj oblasti dosta urađeno. Međutim, kako je zahtjevan i naporan leksikografski posao u većini prepušten nelingvistima, odnosno entuzijastima i zaljubljenicima u sopstveni zavičajni govor, u mnogim slučajevima treba makar nadograditi amaterske manje ili više uspješne pokušaje leksikografskog predstavljanja pojedinih govora, a u nekim krenuti i od samog početka. Pa ipak, uprkos tome, ne smije se umanjivati značaj takvih rječnika, pogotovo onih što obrađuju govore koji još nijesu dočekali dijalekatsku obradu. Oni su čuvari narodnih govora, tradicije, materijalne i duhovne kulture i istorije, te dragocjen izvor informacija i o našoj prošlosti i o našoj sadašnjosti, kao i o svijetu koji nas okružuje. Zato njihova građa i načini njene obrade, osobito u novije vrijeme, služe kao osnov mnogim naučnim istraživanjima i radovima.

Izvori (hronološki, prema godini objavljivanja)

Stanić, Milija (1990, 1991), *Uskočki rečnik*, knj. I, II, Naučna knjiga, Beograd, 543, 532.
Stijović, Rada (1990), "Iz leksike Vasojevića", *SDZb* XXXVI, 119−380.
Gagović, Svetozar (1994), "Iz leksike Pive: selo Bezuje", *SDZb* LI, 1−312.
Vujičić, Miloš (1995), *Rječnik govora Prošćenja (kod Mojkovca)*, CANU, Podgorica, 141.
Ćupić, Drago i Željko Ćupić (1997), "Rečnik govora Zagarača", *SDZb* XLIV, 574.
Boričić Tivranski, Vuk (2002), *Rječnik vasojevićkog govora*, Prosveta, Beograd, 372.

Đoković, Ljubomir (2005), *Govorni dragulji nikšićkog kraja: rječnik manje poznatih riječi i drugi prilozi*, Interpres, Beograd, 334.
Koprivica, Jovan (2006), *Rečnik govora Banjana, Grahova i Oputnih Rudina*, CANU, Podgorica, 224.
Brajević, Milan (2007), *Crnom Gorom sa uzlom na kraju rupca: zbirka zaboravljenih ili manje upotrebljavanih riječi*, Obod, Cetinje, 235.
Čirgić, Adnan (2007), *Rječnik govora podgoričkih muslimana*, ICJJ, Cetinje, 259.
Čirgić, Adnan (2009), *Rječnik njeguškog govora*, Matica crnogorska, Cetinje, Podgorica, 263.
Đoković, Ljubomir (2010), *Rječnik nikšićkog kraja*, CANU, Podgorica, 699.
Ristić, Danijela (2010), *Rječnik govora okoline Mojkovca*, CANU, Podgorica, 323.
Bašanović-Čečović, Jelena (2010), *Rječnik govora Zete*, CANU, Podgorica, 413.
Žarković, Jovan (2011), *Iz rječnika starih Durmitoraca*, Staze, Beograd, 59.
Jokić, Branko (2012), *Rječnik veličkoga govora*, ICJK, Podgorica, 133.
Otašević, Dušan (2012), *Njeguški rječnik*, ICJK, Podgorica, 237.
Hadžić, Ibrahim (2013), *Rječnik rožajskoga govora*, FCJK, Cetinje, 568.
Petrović, Dragoljub, Ivana Ćelić, Jelena Kapustina (2013), "Rečnik Kuča", *SDZb* LX, 1−461.
Reković, Ibrahim (2013), *Rječnik plavsko-gusinjskoga govora*, ICJK, Podgorica, 2013, 405.
Brajević, Milan (2014a), *Promenada kroz narodnu leksiku Crne Gore*, Pobjeda, Podgorica, 271.
Brajević, Milan (2014b), *U Novome i okolo njega: kadena od riječi*, Obod, Cetinje, 217.
Stijović, Rada (2014), *Rečnik Vasojevića*, Čigoja štampa, Beograd, 657.
Latković, Milorad Taki (2015), *Građa za crnogorski rječnik (drugo dopunjeno i dorađeno izdanje)*, autor, Cetinje, 942.
Liješević, Dragan (2018), *Jezičko svjedočanstvo nestalih vremena: rječnik budvanskog narodnog jezika*, Iv Consulting, Budva, 564.
Brajević, Milan, Dragan Mitrov Đurović (2018), *Iz panjega bjelopavlićkih*, Centar za kulturu, Danilovgrad, 165.
Skender, Miloš (2018), *Rječnik paštrovskoga govora*, FCJK, Cetinje, 155.
Bašanović-Čečović, Jelena (2020), *Rječnik govora okoline Bijelog Polja (Vraneška dolina)*, CANU, Podgorica, 291.
Došljak, Draško (2020), *Rječnik gornjobihorskoga govora*, Centar za očuvanje i razvoj kulture manjina Crne Gore, Podgorica, 113.
Radojević, Danijela (2021), *Rječnik govora okoline Berana*, CANU, Podgorica, 243.
Pecelj, Slobodan, Đorđija Đoko Ivetić (2021), *Grbaljski riječnik. Govorite li grbaljski?*, Matica Boke, Tivat, 341.

Literatura

Ćupić, Drago (1989), "Dijalekatski rječnici u odnosu na druga leksikografska djela", *HDZb* 8, 33−40.
Dragićević, Rajna (2007), *Leksikologija srpskog jezika*, Zavod za udžbenike, Beograd
Gortan-Premk, Darinka (1980), "O gramatičkoj informaciji i semantičkoj identifikaciji u velikom opisnom rečniku", *Naš jezik* XXIV/3, 107−114.
Ivić, Pavle (1984), "Osvrt na lingvističke metode dosadašnjih proučavanja crnogorskih narodnih govora", u: J. M. Milović, ur., *Crnogorski govori*. *Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju*, 31−48, CANU, Titograd

Kašić, Jovan (1972), "Reči iz Crne Gore u Vukovom *Rječniku* i književnom jeziku", *Zbornik za jezik i književnost* 1, 39−44.
Marković, Brankica (2021), "Dijalekatska leksikografija u Crnoj Gori od Vukovog *Rječnika* (1852) do današnjih dana", *SDZb* LXVIII, 773−827.
Nenezić, Sonja (2006), "O strukturi Vukovog prvog rječnika", u: B. Ostojić, ur., *Na izvoru Vukova jezika*. *V naučni skup*, 111−120, Opština Žabljak, Žabljak
Ostojić, Branislav (2008), "Vukov rječnik i počeci crnogorske leksikografije", u: B. Ostojić, ur., *Sedmi lingvistički skup* "*Boškovićevi dani*", 7−19, CANU, Podgorica
Peco, Asim (1981), "Prilog proučavanju prelaznih govora", *Radovi* LXX, 43−51.
Šipka, Danko (1998), *Osnovi leksikologije i drugih disciplina*, Matica srpska, Novi Sad
Tafra, Branka (2012), "Što je hrvatskoj leksikografiji natuknica?", u: Ž. Fink-Arsovski, ur., *Stručak riječima ispunjen*. *Zbornik radova posvećen Antici Menac o njezinu 90. rođendanu*, 111−132, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
Zgusta, Ladislav (1991), *Priručnik leksikografije*, Svjetlost, Sarajevo
Žugić, V. Radmila (2016), "Leksikografska interpretacija višečlanih leksičkih jedinica u rečnicima prizrensko-timočkih dijalekata i pitanje njihovog statusa kao posebnih odrednica", *Jezikoslovni zapiski* 22, 153−169.

LEXICOGRAPHICAL PROCEDURES FOR DICTIONARIES OF MONTENEGRIN DIALECTS

Abstract

This paper aims to research the ways of structuring the general dictionaries of Montenegrin dialects, starting from the selection of materials, i. e. determinants, to giving examples at the end of each dictionary article, as well as to, indirectly, examine the degree to which about thirty analyzed dictionaries can define the development of Montenegrin dialect lexicography. The author has identified diversity not only in the application of the lexicographic procedure but also in the organization of the macro and micro structure of the dictionary, which is, mainly, the result of unequal expertise and training of the authors themselves, who are more often amateurs than linguists. It has been concluded that individual dictionaries, in terms of quantity and type of data, exceed the limits of a general type dictionary, that most of them meet the requirements of lexicographic work to an unequal extent, while there are also rare ones that barely meet the dictionary minimum and represent mere collections of words.

Key words: lexicographic procedure, dialect dictionary, Montenegrin dialects, determinant, macro and micro structure of the dictionary